

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE İTTİHÂD-İ OSMÂNÎ ARNAVUD MAÂRİF MAHFİLİNİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ*

Mesut YAVAŞ**

Öz: İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Arnavutlar kültürel faaliyetlerine hız vermişler ve bu bağlamda Arnavut aydınları ve ileri gelenleri, Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde çeşitli kulüp, cemiyet ve dernekler kurmuşlardır. Ayrıca basın yayın ve eğitim alanında faaliyet göstermişler ve bu çerçevede çeşitli gazete ve dergiler yayımlamışlar; Arnavutluk'un çeşitli şehirlerinde Arnavut okulları açmışlardır. Fakat açılan bu okullarda eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusu Arnavutlar arasında görüş ayrılıklarına, tartışmalara ve ayrışmalara sebep olmuştur. Arnavut aydın ve ileri gelenleri yaşanan alfabe tartışmalarına bir çözüm bulabilmek ve standart bir Arnavut alfabesi konusunda uzlaşa sağlayabilmek adına çeşitli kongreler düzenlemişlerdir. Bu süreçte taraflar alfabe konusundaki görüşlerini açtıkları çeşitli kulüp ve cemiyetler aracılığıyla dile getirmişler ve kamuoyunu ikna etmeye çalışmışlardır. Nitekim bu dönemde Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan birçok Arnavut aydınları ve ileri gelenleri, İstanbul'da "İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili"ni kurmuştur. İşte bu çalışmada mezkûr mahfilin/kulübün kuruluşu, basın yayın ve eğitim alanındaki faaliyetleri ile mahfil yöneticilerinin alfabe konusundaki görüşleri dönemin Türk basınına yansıyan yönleriyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, Türk Basını, Arnavutlar, Alfabe Tartışmaları, İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili.

* Bu çalışma "Türk Basınına Göre Arnavutça Eğitim ve Alfabe Tartışmaları (1908-1912)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, myavas07@gmail.com. ORCID: 0000-0003-3560-2573.

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF “İTTİHÂD-İ OSMÂNÎ ARNAVUD MAÂRİF MAHFİLİ” IN THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Abstract: After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, the Albanians turned to their cultural activities, and Albanian intellectuals and notables, in this regard, established various clubs, societies and associations in the regions where the Albanians lived intensely. In addition, they were active in the field of press, broadcasting and education, and published various newspapers and magazines and opened Albanian schools in various cities of Albania. However, the issue of which alphabet the education would be carried out in those schools led to disagreements, debates and divisions among the Albanians. Albanian intellectuals and notables organized various congresses in order to find a solution to the alphabet discussions and to reach a consensus on a standard Albanian alphabet. In this process, the parties expressed their views on the alphabet through various clubs and societies they opened, and tried to persuade the public. In this context, many Albanian intellectuals and notables, who believed in the necessity of writing Albanian with Arabic letters in that period, established “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili” (The Ittihad-i Osmani Albanian Education Club) in Istanbul. In this study, the establishment of the aforementioned club, its activities in the field of media and education, and the opinions of the club’s managers on the alphabet were discussed with the aspects reflected in the Turkish press of the period.

Key Words: Second Constitutional Period, Turkish Press, Albanians, Alphabet Debates, İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili (The Ittihad-i Osmani Albanian Education Club).

Giriş

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Arnavutçanın öğretilmesi ve Arnavutların anadilde eğitim talepleriyle bağlantılı olarak alfabe tartışmalarının da gündeme geldiği görülmektedir. Çünkü bu döneme gelindiğinde Arnavutların kullandıkları alfabe konusunda kendi aralarında bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Nitekim Katolik Arnavutlar Latin, Ortodoks Arnavutlar Yunan ve Müslüman Arnavutlar da Arap harflerini kullanmaktaydılar.¹ Alfabe meselesi yalnız Arnavutlar arasında değil, Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında da

---

¹ İlhan Saygılı, “Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti’nin Dağılması Üzerindeki Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 26-27.

ayrışmalara, gerginliklere ve ilişkilerin bozulmasına neden olacaktır. Arnavutların bu dönemdeki bir kısım siyasal ve kültürel faaliyetleri Cemiyet'in politikaları ile uyuşmadığı için İttihat ve Terakki Cemiyeti Arnavutları kontrol altında tutmaya ve engellemeye çalışacak, bu da Arnavutların tepkilerine neden olacaktır.²

Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Arnavutça öğretim yapacak okulların açılması taleplerinin her geçen gün arttığı bir dönemde Arnavutlar arasında ortaya çıkan alfabe tartışmaları, Süleyman Külçe'ye göre "Meşrutiyet'in Arnavutluk'a getirdiği bir derd" idi. Nitekim Meşrutiyet'in ilanına müteakip Arnavut Başkim Kulüpleri, o güne kadar Arap alfabesiyle eğitim yapan, Müslüman Arnavut çocuklarına Latin harfleriyle eğitim vermeye başlamışlardı. Fakat ilk zamanlarda bu uygulamaya ses çıkarmayan hatta destekleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavutların imparatorluktan ayrılma propagandasından çekinerek bu desteğini geri çekecektir. Cemiyet, bununla da yetinmeyerek Latin harflerine cephe alacak ve Arnavutçanın Arap harfleriyle yaygınlaştırılmasını destekleyecektir.³ Nitekim Nathalie Clayer, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Arnavutçanın yazılacağı ve öğretileceği alfabenin seçimi konusunda Arnavutlar arasında yaşanan temel tartışmaları değerlendirirken, bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesi içinde devam anlamına gelen Arap alfabesinin benimsenmesi ile imparatorluktan ayrılışı ifade eden Latin alfabesinin kabulü arasında yaşandığını ileri sürmüştür.⁴

Bu dönemde her ne kadar muhafazakâr Arnavutların tepkisini çekse de Arnavut Başkim Kulüplerinin girişimleriyle Arnavutça eğitim veren birçok okul açılmıştır. Fakat Arnavutlar arasında çeşitli alfabelerin kullanılıyor olması, Arnavutça eğitimde aksaklıklara sebep olmuştur. Bu durumun farkında olan Arnavut aydınlar, konuyu masaya yatırmak ve soruna çözüm bulabilmek adına bu dönemde bir dizi kongreler düzenlemişlerdir.⁵ Alfabe meselesi üzerine bir kongrenin toplanması fikrini Mithat Fraşeri'nin

² Rezart Mezani, "İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 123-124.

³ Süleyman Külçe, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, Ticaret Basımevi, İzmir 1944, s. 393-394; Süleyman Kocabaş, Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm, Vatan Yayınları, İstanbul 1986, s. 181.

⁴ Nathalie Clayer, "Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu", çev. Orhan Koloğlu, Toplumsal Tarih (1 Şubat 1994), s. 59.

⁵ Adem Urfa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut ve Arap Milliyetçilikleri (1908-1918)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010, 61.

Selanik'te yayımlanan *Lirija* gazetesi ortaya atmıştır.⁶ Kongre öncesinde de Arnavut basınında yeniden “birleşme” ve “ortak tek bir alfabe” kullanılması yönünde görüşlere yer verilmiş ve bu sorunun “ulusal bir kurultay” vasıtasıyla çözümlenmesi gerektiği yönünde telkinlerde bulunulmuştur. Nitekim bunun üzerine Manastır Başkim Kulübü bu organizasyonu üstlenmiş ve kongre çalışmalarını başlatmıştır.⁷ Mezkûr kulüp yayımladığı davetiye metninde en büyük hedeflerinin lisanın gelişimini sağlayabilmek olduğunu, bunun için de öncelikli olarak alfabe meselesinin çözümlenmesi gerektiğini bildirmiştir.⁸

14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır'da düzenlenen kongreye 32 delege katılmıştır.⁹ 26 şehir ile yurt içi ve yurt dışındaki değişik dernekleri temsilen katılan bu 32 delegenin dışında ayrıca oy kullanma hakları olmayan 18 delege daha kongreye iştirak etmiştir. Kongre öncesinde Arnavutçanın yazımında kullanılan en yaygın alfabeler *İstanbul Alfabetesi*, *Başkimi* ve *Agimi* alfabeleriydi.¹⁰ Nitekim bundan dolayı olsa gerek ki Manastır Kongresi çalışmalarını *İstanbul*, *Başkimi* ve *Agimi* alfabeleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Delegeler Latin harflerinden türetilmiş bir alfabe konusunda hemfikir olmalarına rağmen, ayrıntılara girdiklerinde görüş ayrılıkları yaşamışlardır. Bunun üzerine kongrenin üçüncü gününde üç alfabenin temsilcilerinden oluşan 11 kişilik bir komisyon teşkil edilmiştir. Çalışmalarını gizlilik içerisinde sürdüren komisyon üyeleri, sonunda *İstanbul* alfabetesinin yanında sadece Latin alfabetesinin de öğrenilmesine karar vermiştir.¹¹

⁶ Peter Bartl, Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878–1912), çev. Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998, s. 279.

⁷ Necip P. Alpan, Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabetesi Nasıl Doğdu?, yay. y., Ankara 1979, 11-12.

⁸ Bartl, a.g.e., s. 279.

⁹ Necip Alpan, Tarihin Işığında Arnavutluk, Kardeş Yayınları, Ankara 1975, s. 76. Alpan, bir başka eserinde ise kongreye 23 kültür ocağı ile basın organlarından 51 temsilcinin katıldığını ve kongrenin 500'den fazla kişi tarafından izlendiğini ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necip Alpan, Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Ulucanlar Matbaası, Ankara 1982, s. 54. Necip Alpan, daha sonra kaleme aldığı farklı bir eserinde ise kongreye 23 kent derneği ve 9 yayın organı adına oy sayısı 52 olan 32 delegenin katıldığını ve bazı delegelerin çift oy hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpan, Albanolojinin Işığında, s. 12.

¹⁰ Manastır Kongresi öncesi İškodra'daki Katolik okullarında *Başkimi* ve *Agimi* alfabeleri, güneydeki okullarda ise *İstanbul* alfabetesi kullanılmaktaydı. Bkz. Banu İşlet Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, YKY, İstanbul 2007, s. 100.

¹¹ Mezani, a.g.e., s. 107-109. İstanbul alfabetesi, 1879 yılında Şemsettin Sami Bey ve yirmi sekiz arkadaşıncı hazırlanan alfabe olup bu kongrede revizyona tabi tutularak Yunan

Manastır Kongresi'nde 19. yüzyıl ortalarına kadar belirli bir kalıba oturtulamayan Arnavut dili alfabesi, her ne kadar standart bir hale getirilmişse de,¹² yine de burada tek bir alfabe konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Fakat Arnavutlar arasında iki farklı alfabenin kullanılacak olması, Kuzey ve Güney Arnavutlar arasındaki iletişimi kolaylaştırıcı yönde bir katkı sağlayacaktır.¹³ Kongrenin alfabe konusundaki bu kararı aynı zamanda Arnavutçanın Latin harfleri kullanılarak hazırlanmış ve aslında birbirinden pek de farkı olmayan iki alfabesinin tanınması anlamına gelmektedir ki bir lisanın birbirine çok benzeyen iki ayrı alfabesinin olması, aslında Arnavut milli hareketi içindeki fikir ayrılıklarını ortaya koyması açısından da dikkat çekicidir.¹⁴

Diğer yandan Manastır Kongresi'nde Arnavut aydınlar arasında görüş ayrılıklarına sebep olan bir diğer konu da İttihatçılarla ilişkiler olmuştur. Kongre sürecinde İstanbul'daki Arnavut Kulübü üyelerinin İttihatçılarla ortak çalışmalar yapılması da dâhil olmak üzere sunduğu birçok teklif kabul edilmemiştir. İttihatçılarla ilişkilerin alenen kesilmesinden kaçınılmış, fakat Arnavut Kulüplerinin merkezi, Merkez Kulüp olarak Manastır Başkim Kulübü seçilmiştir.¹⁵ Yaşanan bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlıları harekete geçmiş ve bir yandan Ohri, Debre ve Elbasan'da yeni Arnavut kulüpleri açma girişimlerinde bulunurlarken diğer yandan Arap alfabesinin kullanılması yönünde propaganda faaliyetlerine başlamışlardır.¹⁶ Çünkü Cemiyet Latin alfabesinin Arnavutlar arasında ortak bir ulus bilincine yol açarak onları birleştirmesinden ve nihayetinde Arnavutların imparatorluktan ayrılmalarından endişe etmiştir. Bunu önleyebilmek için de

---

harflerinden arındırılmış ve bugünkü şeklini almıştır. Bilgi için bkz. Alpan, Tarihin Işığında, s. 151.

¹² Artemida Kabashi, "İtalyan Arberişlerinde George Castriota Scanderbeg'in Hatıraları: Arnavutluk Ulusal Kimliğinin Oluşturulmasında Diasporanın Rolü Üzerine Bir Çalışma". çev. Dilaver Yıldırım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas Tech Üniversitesi, 2005, s. 42.

¹³ Nuray Bozboru, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", Balkanlar El Kitabı, Tarih, c. I. der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdâğ, KaraM & Vadi Yayınları, Çorum 2006, s. 582.

¹⁴ Hasan Bello, "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 25.

¹⁵ Bilgin Çelik, İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu, Büke Kitapları, İstanbul 2004, s. 241.

¹⁶ Kemal Gurulkan, "Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu Osmanlı Devleti'nin Konuya Yaklaşımı", Uluslararası İslam'ın Arnavutlar Arasında Altı Yüzyıl Sempozyumu = Gjashtë shekuj të Islamit ndër shqiptarë / Six centuries of Islam among Albanians, 16-17 Eylül 2006. Prishtine-Kosova [Tebliğ], s. 12.

Müslüman Arnavutları kazanmak amacıyla propagandaya başvurmuştur. Nitekim bu konuda muhafazakâr Müslüman kesimlerin Arnavutçaya ve Latin alfabesine yönelik tepkisinden yararlanma yoluna gitmiş, Kosova ve İşkodra'da muhafazakâr Arnavutların tepkilerini harekete geçirecek yönde propaganda faaliyetlerine girişmiştir.¹⁷

1908 Kasım'ında Manastır'da düzenlenen kongrede Latin harflerinin kabulü yönünde bir karar alınması üzerine İttihatçılar, 1909 yılında Arnavutluk'un ortasında, Debre'de bir kongre organize etmişlerdir. Onlar bu kongreyle Arnavut delegelerini Arap harflerinin kullanılması yönünde ikna etmeyi¹⁸ ve böylece Manastır'da alınan kararları etkisiz kılmayı amaçlamışlardır.¹⁹ Meşrutiyet'in birinci yıldönümüne denk getirilen bu kongre aynı zamanda Osmanlıların birliğini vurgulamayı amaçlamıştır. İttihatçı hükümet, 23 Temmuz'da başlayan bu kongreyi desteklemiş hatta Arnavutların sempatisini kazanabilmek için ilkokullarda Arnavutça derslere izin vermiştir.²⁰ Beş vilayeti temsilen 270 delegenin katıldığı kongrede, "alfabe" ve "eğitim" konularının yoğun bir şekilde tartışıldığı görülmektedir.²¹ Kongre sonunda 5 maddeden oluşan bir karar metni imzalanmıştır.²² Kongrede Latin ya da Arap alfabelerinin kullanılması konusunda tercihin kişilerin özgür iradesine bırakılması kararlaştırılmıştır.²³ Beş gün süren kongrede beklenen sonuç alınmadığı gibi Arnavut alfabesi ve Arnavutça tedrisat hakkındaki taleplerin daha yüksek sesle dillendirilmesine kapı aralanmıştır. Hatta bu kongre Arnavutluk'un istiklali fikrini savunanları bir kat daha cesaretlendirmiştir.²⁴

Debre Kongresi sonrası yaşanan gelişmelere bakıldığında bu kongrede alınan kararların bütün Arnavutluk'u tatmin etmediği görülmektedir. Nitekim bu kez radikal Arnavutların öncülüğünde Elbasan'da yeni bir

¹⁷ Sönmez, a.g.e., s. 101, 137.

¹⁸ Clayer, "Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu", s. 59.

¹⁹ Gurulkan, a.g.e., s. 13.

²⁰ Çelik, a.g.e., s. 242.

²¹ Faruk Ilıkan, "Debre Kongresi", Simurg, sy. 1 (Ekim 1999), s. 200, 212-213.

²² Debre Kongresi kararlarından yalnızca 5 maddelik kısım gazete sütunlarında yer almıştır. Bu maddeler için bkz. "Bir Mülakat", Tanin, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], s. 1. Fakat bu maddelerin haricinde 12 maddeden oluşan bir başka karar metninin daha imzalandığı görülmektedir. Debre Kongresi'nin 12 maddelik bu kararları için ayrıca bkz. Ilıkan, a.g.e., s. 227-229.

²³ Sönmez, a.g.e., s. 140.

²⁴ Ilıkan, a.g.e., s. 201.

kongre düzenlenmiştir.²⁵ 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında gerçekleştirilen Arnavut Maarif Kongresi'nde eğitimle ilgili kararların yanı sıra,²⁶ alfabe konusunda da karar alınmıştır. Buna göre kongrede Arnavutluk'taki tüm özel ve devlet okullarında Arnavutçanın Latin alfabesiyle propagandasının yapılması ve yayılması kararlaştırılmıştır.²⁷ Böylece kongre bu kararıyla Manastır'da alfabe konusunda alınan kararı desteklemiştir. Kongrede Latin alfabesinin Arap ve Grek karakterlerinden daha uygun olduğu ve Arnavutçanın ünlü ve ünsüzlerinin diğer alfabelere kıyasla daha iyi karşılandığı, bundan dolayı da öğrenilmesinin çok daha kolay olduğu görüşü kabul edilmiştir.²⁸ Oysa İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne kadar Arnavutluk'taki ilk ve ortaokullar ile liselerde eğitim Türkçe yapılmaktaydı. Şimdi bu uygulamayı terk ederek Arnavutçayı okullara sokmak ve bunun Arap harfleriyle değil de Latin harfleriyle yazılmasını kabul etmek demek, hükümete göre Arnavutların da kısa süre içinde Türklerden uzaklaşmalarına ve nihayetinde imparatorluktan ayrılmalarına zemin hazırlamak demektir. İşte bu düşünce hükümeti korkutmaktaydı ve bu gerekçeyle hükümet, böyle bir sonun yaşanmasını istemiyordu.²⁹ Bundan dolayı da Arnavut milliyetçileri ile İttihat ve Terakki arasındaki uzlaşmazlık, Latin alfabesinin benimsenmesinin engellenmesi çabaları esnasında iyice artmıştır.³⁰

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde alfabe meselesinin ele alındığı bir diğer kongre, Nisan 1910 başında Manastır'da düzenlenmiştir. Bu konuyla ilgili olarak basında çıkan ilk haberlerde Arnavut harfleri meselesiyle meşgul olmak ve harfler meselesini halletmek üzere Arnavut Başkim Kulübünün daveti üzerine Mart ayının sonuna doğru Manastır'da büyük bir kongrenin toplanacağı duyurulmuştur.³¹ Nitekim 2 Nisan 1910 Cumartesi günü

²⁵ Kemal Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003, IRCICA İstanbul, 2006: 29-53, s. 35.

²⁶ BOA, MF. MKT. 1141/33 [H. 25. 09. 1327 / M. 10 Ekim 1909].

²⁷ George Gawrych, *The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians 1874-1913*, I.B. Tauris, London 2006, s. 180.

²⁸ Miranda Vickers, *The Albanians: A Modern History*, I. B. Tauris, London 2006, s. 60.

²⁹ Mehmet Ali Ayni, *Ulusçuluk (Milliyetçilik)*, Peva Yayınları, İstanbul 1997, 267. Hükümetin Arnavut okulları ve oradaki eğitim sistemi ile esaslı bir şekilde ilgilenmeye başlaması Sultan Reşat'ın Kosova gezisinden sonra olacaktır. Bilgi için bkz. Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, 383.

³⁰ Vickers, a.g.e., s. 60.

³¹ "Arnavudcanın Tarz-ı Tahriiri", *Yeni İkdâm*, 12 Mart 1326 [25 Mart 1910], 4; "Arnavudluk Ahvâli", *Yeni Tasviri Efkâr*, 28 Mart 1910, 7.

gerçekleştirilen kongrede milli duyguların yayılması konusunun yanı sıra, duyurulduğu üzere, Arnavut harfleri meselesi de ele alınmıştır. Sert tartışmaların yaşandığı görüşmeler neticesinde, Arnavutçanın bütün telaffuz harflerini karşılamaya yeterli görülen kendi milli harflerinin [Latin harfleri kökenli alfabenin] Arnavutlar tarafından kabulünün gerekliliği hakkında Maarif Nezaretine bir muhtıra verilmesi kararlaştırılmıştır.³² Diğer yandan Osmanlı Arşivi kayıtları, bu kongrede Arnavutluk'un muhtariyetiyle ilgili altı maddelik gizli kararların da alındığını ve bunlardan 2. Madde'nin Arnavutluk okullarında Arnavutçanın Latin harfleriyle zorunlu olarak öğretilmesi kararını ihtiva ettiğini ortaya koymuştur.³³

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde alfabe konusunda yaşananlar yalnızca açılan kulüp ve cemiyet faaliyetleri ile düzenlenen kongreler ve basın üzerinden yapılan tartışmalarla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca taraflar düzenledikleri çeşitli mitinglerle de görüş ve düşüncelerini taraftarlarıyla yüz yüze paylaşma imkânı bulmuşlardır. Nitekim bu çerçevede İttihat ve Terakki Cemiyeti, 6 Şubat 1910'da Manastır'da Arap alfabesi taraftarlarının katıldığı bir miting düzenlemiştir. Bunu yine Arap alfabesi destekçilerinin organize ettiği bir diğer miting, Elbasan Mitingi izlemiştir. Bu gösterilere yanıt aynı yılın Şubat ayında Görice'den gelmiştir. Latin alfabesi yandaşlarınca düzenlenen mitingde Arap alfabesinin zorla kabul ettirilmesi girişimleri protesto edilmiştir. Elbasan'da Arap harfleri taraftarlarınca gerçekleştirilen mitingden birkaç gün sonra bu kez Latin harfleri destekçileri karşıt gösteri düzenlemiştir. Bu mitingde Sadrazam ve Arnavut mebuslara protesto telgrafları çekilmiştir.³⁴ Tüm bu yaşananlar alfabe tartışmalarının yalnızca Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında olmadığını, sınırlı da olsa, halkın da tartışmalara müdahil ve taraf olduğunu ve tepkisini ortaya koyduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

1. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Açılışı

14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır'da düzenlenen kongrenin Arnavut aydınlar ile İttihatçılar arasında bir güven bunalımına yol açtığı anlaşılmaktadır. Nitekim kongre sonrası Müslüman Arnavutların bir kısmı kongrede Latin harflerinin kabul edilmesine tepki göstermişler ve bu tepkilerini örgütlü bir şekilde ortaya koyabilmek için 1909 yılı Ocak ayında

³² "Arnavud Kongresi", Tanin, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3. Ayrıca bkz. "Manastır Kongresi", Sabah, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3. "Vilâyat – Arnavud Kongresi", Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Nisan 1910, 6-7.

³³ BOA. DH. MUİ. 102-2/3 [Dâhiliye Nezâreti Celilesine], [H. 07. 06. 1328 / M. 16 Haziran 1910].

³⁴ Sönmez, a.g.e., s. 142.

İstanbul'da "Arnavud Lisânının Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talîm Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Bunu sonrasında Manastır'da "Huruf-u Arabiye" ve başkentte "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili"nin açılışları izleyecektir.³⁵ Bunlardan Huruf-u Arabiye Cemiyeti, Latin harflerine karşı Manastır'da bir miting düzenlemiştir.³⁶ Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasını yaygınlaştırmak amacıyla teşkil edilen Arnavud Lisânının Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talîm Cemiyeti ise 1909 yılının ilk aylarında Arnavutça ismi "*Abeya Shqip*" olan bir "Arnavutça Alfabe" hazırlayarak bastırmıştır. Arap harfleriyle hazırlanmış bir alfabe olan bu eser, kırk paraya satışı sunulmuştur.³⁷

1910 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da bulunan Arnavut ulema, mebus ve ileri gelenleri soğuk bir kış gecesi, 25 Şubat (1910) Cuma gecesi, Priştineli İlyas Bey'in konağında bir araya gelerek bir toplantı gerçekleştirmişlerdir. Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin başkanlığında gerçekleştirilen bu toplantı sabaha kadar devam etmiş ve toplantı sonunda geçici bir yönetim kurulunun oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bir hafta sonra, 4 Mart (1910) Cuma günü, yeniden bir araya gelinerek Direkterarası [semti] civarında daha önceden kiralanmış olan Maarif Kulübünün resmi açılışının yapılması kararlaştırılmıştır.³⁸

Bununla ilgili olarak Arnavud Maarif Mahfilinden yapılan duyuruda, yeni yönetim kurulunun genel oylamayla belirlenebilmesi için seçime gidileceği bildirmiştir. Arnavut ulema ve ileri gelenlerinin katılımından büyük onur duyulacağı ifade edilen ilan metninde, mevcut üyelerin yanı sıra Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan bütün vatandaşların da 4 Mart (1910) Cuma günü namaz sonrası Aksaray Tramvay mevkiinde yeni kiralanmış Arnavud Maarif Mahfiline gelmeleri istenmiştir.³⁹ Nitekim planlandığı ve duyurulduğu gibi cemiyetin resmi açılışı 4 Mart (1910) Cuma günü gerçekleştirilmiştir. Açılışa İstanbul'da bulunan

³⁵ Yakut, a.g.e., 33. Ayrıca bkz. Çelik, a.g.e., s. 224.

³⁶ Çelik, a.g.e., s. 224.

³⁷ "Asâr-ı Münteşire", Sabah, 31 Kanun-ı sâni 1324 [13 Şubat 1909], 4.

³⁸ "Arnavud Arabî Hurûfât Cemiyeti", Tanin, 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910], 3. Ayrıca bkz. "Arnavud Arabî Hurûfât Cemiyeti", Yeni Tasvir-i Efkâr, 29 Şubat 1910, 4.

³⁹ "Varaka", Tanin, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1910, 2. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 4 Mart 1910, 3. Arnavut Maarif Kulübünün bu konuda Sabah'ta yayımlanan ilk duyuru metninin çok daha yüzeysel ve kısa olduğu görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Osmanlı Arnavud Maârif Kulübünden", Sabah, 16 Şubat 1325 [1 Mart 1910], 4. Kulübün yönetim kurulu geçici başkanı İpek mebusu Mahmut Bedri Beyin isminin de yer aldığı ayrıntılı davet metni için ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4.

Arnavutların ileri gelenleri de dâhil olmak üzere birkaç bin kişi katılmıştır. İlk olarak cemiyetin Yönetim Kurulu geçici başkanı İpek mebusu Mahmut Bedri Bey⁴⁰ bir açış konuşması yapmıştır. Konuşmasında Arnavutluk'un konumunun önemine değinen Bedri Bey, temiz Arnavut kavminin yüzlerce yıldır bu memlekete seçkin hizmetleri olduğunu dile getirerek anlarından örnekler vermiştir. Arnavut kavminin İslâm dinine girmekle övündüğünü ve bu büyük yolun muazzam kitabı Kur'an-ı Kerim'in de Arapça olarak yazıldığını hatırlatan Bedri Bey, bundan dolayı hatasız ve özel kuralları sebebiyle Kur'an öğreniminin ancak Arnavutlar arasında Arap harflerinin kullanımının yaygınlaştırılmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Bunun inandırıcı delilleriyle de sabit olduğunu belirtmiştir.

Konuşmasının devamında Arnavutların asıl kendilerine ait bir yazılarının olmadığını ve tarihin de bunu tespit etmiş olduğunu dile getiren Bedri Bey, bundan dolayı da bütün mezheptaşlarının aksine sadece Arap harflerini kullanmayacak olurlarsa, ilerisini düşünme ve dindarlık konusunda hata yapmış olacaklarını savunmuştur. Ayrıca içinde buldukları süreçte Arnavutça için Latin harflerinin kullanımını destekleyen birçok kişinin olduğuna dikkat çekerek bunlar arasında onurlarından, haysiyetlerinden ve aydın fikirlerinden emin olduğu kişilerin de bulunduğunu dile getirmiştir. Arap harflerini kabul etmedikleri için bu kişileri suçlayamayacaklarını ifade eden Bedri Bey, buna karşılık kendilerinin ortaya koyacakları eserleriyle tezlerini ispat ederek zamanla hangi tarafın haklı olduğunu göstereceklerini ümit ettiğini bildirmiştir. Bu mahfilin kuruluş amacının da buna hizmet etmek olduğunu dile getirerek konuşmasını, Cenâb-ı Hakk'ın çalışmalarını hayırlı ve kendilerini de başarılı kılması temennisi ile sonlandırmıştır.

Bedri Bey'in açış konuşmasından sonra Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi söz almış ve Arnavutça bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı Arap harfleri kullanılarak ve Arnavutça olarak hazırlanmış bir öğüdün altı yaşındaki bir çocuk tarafından okunması izlemiştir. Daha sonra ise sırası ile Akka mebusu Esat Tevfik, İstanbul mebusu Mustafa Asım, Kastamonu mebusu Hacı Mahir ve Prizren mebusu Yahya Efendiler birer konuşma yapmışlar ve bu konuşmalar açılıştaki hazır bulunanları çok duygulandırmıştır.⁴¹ Açış

⁴⁰ Üsküp Tüccarından Arnavud Ramazan imzasıyla Yeni Tasvir-i Efkâr'a gönderilen mektupta, Bedri Beyin nesilden nesle Arnavut oğlu Arnavut olduğu ifade edilmiştir. Kendisinin kırk seneyi aşan süredir devletin çeşitli kademelerinde hizmetlerde bulunmuş tecrübeli, hamiyetperver, vatan sevdalısı bir kişi olduğunun bütün vilayetçe kabul edildiği aktarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavudca Lisânı Hurûfuna Dâir", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1910, 7.

⁴¹ "Resm-i Küşad", Tanin, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. İpek mebusu Mahmut Bedri Bey konuşmasında mahfilin Arnavutluk'ta Arap harfleriyle maarifin yaygınlaşmasına çalışılacak

konuşmalarından sonra yönetim kurulunun seçimine geçilmiştir. Orada bulunan Arnavutların katılımıyla gerçekleştirilen seçimlerde gizli oylama ve açık tasnif yapılmıştır. Tasnifi sabah saat dört buçuğa kadar devam eden oylama sonucunda en yüksek oyu alan Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi başkanlığa, İşkodralı Hacı Hafız İbrahim Efendi'de başkan yardımcılığına intihap edilmişlerdir. Bunun dışında en yüksek oyu alandan başlamak üzere 13 kişi de kulüp üyeliklerine seçilmişlerdir.⁴² Seçilen yönetim kurulu ilk toplantısını 5 Mart (1910) Cumartesi akşamı gerçekleştirmiş ve toplantıda acil olarak bazı konular müzakere edilmiştir.⁴³ Yapılan müzakereler sonucunda cemiyete, “İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Kulübü” adı

---

bir uzlaştırma yeri olacağına değinmiştir. Böyle bir oluşumun Arnavut ulema ve eşrafiyla birlikte hareket eden ve Firzovik'te meşrutiyet için faydalı bir besanın akdi [yeminin edilmesi] konusunda gayret gösteren Albay Galip Bey'in çalışmaları ve kılavuzluğu sayesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Meydana getirdikleri kuruluşun bütün Arnavutluk için bir irfan yeri olacağını ve birçok eserler vücuda getireceğini ifade etmiştir. Arnavutluk'ta okullar açılmasıyla öğretmenlerin değerini de hükümetin taahhüdü altına aldırmanın kolay olacağına olan inancını dile getirmiştir. Konuşmasında din vurgusu yapan Bedri Bey, dindar Arnavut kavminin o ana kadar dine ve devlete yaptıkları hizmetleri hatırlatmıştır. Tarihten örnekler vererek Viyana'yı kuşatan Kara Mustafa Paşa'nın, Irak'ta Nadir Şah ile savaşan Topal Osman Paşa'nın; Trablus, Yemen ve Tunus'u itaat altına alan Sinan Paşa'nın ve Osmanlı Devleti'ni yeniden ihya eden Köprülü Mehmet Paşa'nın birer Arnavut olduklarını beyan etmiştir. Bedri Bey Arnavut kavminin fethin başlangıcında dahi İslâm dininin lisani olan Arapçanın harflerini tamamıyla kabul ettiğini, Kur'an-ı Kerim'in ses ve kuvvetinin o lisana mahsus harflerle yerine getirebileceğinden bunun dinin gereği olduğunu takdir ettiğini dile getirmiştir. Toplanma arzusundaki amaçlarının Arap harfleri olduğunu vurgulayan Bedri Bey, devletin resmi dilinin harflerinin de bunlar olduğunu hatırlatmıştır. Bu harflerle Arnavutça kitap yazılması ve okunması esasının konulmasını ve sürdürülmesini vurgulamıştır. Niyetleri iyi olduğu için ecdatlarının ruhlarının da o anda mahfilde olduğuna inandığını ifade eden Bedri Bey, sağlamlıklarıyla dünyaya ün salmış olan Arnavutların her konuda ecdatlarının izinden giderek dünya durdukça sürekli dindar kalacaklarına olan inancını dile getirmiştir. Konuşmasında Müslüman Arnavutların salihlerin selefi ve kıymetli evlatları olduklarını ifade eden Bedri Bey, okullardaki gençleri de hayırlı evlatlar, kavimlerinin ve vatanın gelecekte şerefli hizmetkârları olacak ciğerpareler olarak nitelendirmiştir. Bedri Bey konuşmasının sonunda, miras kalmış olan asaletlerinin muhafazası için her türlü fedakârlığa hazır bulunulması çağrısı yapmıştır. Bedri Bey'in Arnavud Maarif Mahfilindeki açış konuşmasının ayrıntılı metni için bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, İkdâm, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. “Arnavud Hurûfu ve Hurûf-u Arabîyye İsti'mâli Mahfili”, Sabah, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3. Resmî açılış öncesi yaşananlar ve Bedri Beyin açış konuşmasının ayrıntılı metni için bkz. “Arnavud Mahfil-i Maârif ve Nutk-ı İftitâhî”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Mart 1910, 5-6.

⁴² Seçilen üyelerin isimleri için bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, Tanin, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, Sabah, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 3. “Arnavud Maârif Mahfili Heyeti”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1910, 4. “Arnavud Maârif Mahfili”, İkdâm, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 5.

⁴³ “Arnavud Maârif Mahfili”, Tanin, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2.

verilmiş ve cemiyete ait bir de resmi mühür yapılmıştır. Yönetim kurulu bu toplantıda haftada iki defa toplanılmasını da kararlaştırmıştır. Ayrıca Başkan Hacı Ali Efendi tarafından Selanik, Manastır, Kosova, Yanya, İşkodra vilayetleri müftülüklerine ve belediye başkanlıklarına birer telgraf çekilerek cemiyetin resmî açılışı duyurulmuştur.⁴⁴

Mahfilin yönetim kurulu başkan ve başkan yardımcılığına seçilen kişiler, hac farızasını yerine getirmiş Arnavutlardan oluşmaktaydı ve bu dikkat çekiciydi. Nathalie Clayer'e göre İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hükümet, 1910 yılı başlarında, Arap alfabesi lehine olarak propagandaya hız vermiş ve buna paralel olarak Arnavutlar arasında Arap alfabesini yaymak amacıyla bir ağ teşkil edilmiştir. İstanbul'da açılan "Maarif Mahfili" de bu amaçla Arap alfabesi lehinde propagandalar yapan İttihat ve Terakkinin güdümünde kurulmuştur. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, Orta Arnavutluk ve Kosova'dan üç mebusun; Elbasan mebusu ve ulemadan Hacı Ali Bey, İpek'ten Bedri Bey ve Prizren'den Yahya Bey'in çabalarının bir eseri olarak teşekkül etmiştir. Nathalie Clayer'ın aktardığına göre gelecekte Arnavutluk kralı olacak olan Ahmed Zogu da, o sırada öğrencidir, bu girişime katılmıştır.⁴⁵

2. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Şube Ağını Genişletme Çalışmaları

İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, her ne kadar İstanbul merkezli açılrsa da şube ağını genişletmek için çalışmalara başlamış ve Arnavutluk'un birçok şehrinde bir ağ oluşturmayı başarmıştır. İlk olarak Korçe [Görice]'de Müftü Hasan Hilmi Efendi'nin riyasetinde bir şube açılmıştır. Bunu yerel müftünün başkanlığında Draç'ta açılan şube izlemiştir. Bu şubenin yönetim kurulu üyeleri arasında müderris, belediye reisi, defterdar ve Şer'iyeye Mahkemesi kâtibi görev almıştır. Ayrıca Gostivar kazasında da bir şube açılmıştır.⁴⁶ Mahfilin genişleme eğiliminde olduğunu gösteren bir diğer gelişme ise Elbasan'da yeni bir şubenin açılması olmuştur.⁴⁷

⁴⁴ "Arnavud Maârif Mahfili", Tanin, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3. Sabah, kulübün ismini "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili" olarak vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili", Sabah, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3. Yeni Tasvir-i Efkâr da kulübün ismini "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili" olarak vermiştir. Bilgi için bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1910, 3.

⁴⁵ Nathalie Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu, çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 492.

⁴⁶ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

⁴⁷ Çelik, a.g.e., s. 224.

İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, şubelerini yaygınlaştırma çalışmaları kapsamında Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Manastır vilayetine bağlı Ohri kazasında da bir şube açmak istemiş ve bunun için Ohri Müftülüğüne bir başvuruda bulunmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Maarif Mahfilince Ohri Müftüsü'ne hitaben hazırlanan 14 Temmuz 1910 tarihli yazıda ilk olarak, Arnavut kavminin Osmanlılığın sağlam ve kıymetli bir uzvu olduğu vurgulanmış ve Arnavutların bütün insanlığın kurtuluşunun ve selametinin kaynağı olan ilim ve irfan nimetlerinden nasiplenemediği belirtilmiştir. Akabinde ise Arnavutların çağa uygun ilerlemelere ve medeni yeniliklere karşı ilgisiz ve yabancı kaldığı, bu durumun bütün Osmanlı vatanının istikbali için herkesi derin bir şekilde düşündürecek, vicdani ve tarihi mesuliyetler karşısında titretecek bir niteliğe sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bu konuda en büyük hissenin, ilk vazife ve teşebbüsün Osmanlı vatanının menfaatlerini hakkıyla takdir etmiş ve kavramış, toplumsal zaruretleri ve mevcut ihtiyaçları idrak etmiş feraset ehline, bütün mütefekkirlere ve özellikle de fazilet sahibi ulemaya düştüğü vurgulanmıştır. İşte İstanbul'da ikamet eden dört vilayete [İşkodra, Kosova, Manastır ve Yanya] mensup Arnavutların, bu temel ihtiyaçları dikkate alarak Allah'ın yardımı ve Ohri Müftüsü gibi sağlam karakteri ve Osmanlı hamiyeti aşikâr olan kimselerin gayret ve yardımlarına istinaden mahfilin tesis edildiği bildirilmiştir. Şimdiye kadar başlangıç seviyesinde bazı şeyleri ve ilk hazırlıkları yapan Yönetim Kurulu'nun, bu defa amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak olan taşra şubelerinin açılmasına karar verdiği, bunun için de Ohri Müftüsü'nün din ve vatan sevgisine müracaat edildiği ifade etmişlerdir.

Yazının devamında girişimin önemine dikkat çekilmiş ve böyle çok önemli bir işin neticelenmiş olmasının çeşitli mezheplere mensup olan Arnavutların da Osmanlılıklarındaki toplumsal mevkilerini ve bağlarını bir kat daha kuvvetlendireceği dile getirilmiştir. Diğer taraftan Latin harflerinin seçilmesiyle Osmanlı umumi menfaatlerinin ihlal edileceği ve asırlardan miras olarak gelen halkın faziletlerinin ve halis hislerinin de zedeleneceği belirtilmiştir. Bu tarz girişimlere karşı Arnavutları ilelebet Osmanlı'nın varlığı dairesinde muhafaza edecek böyle kutsal bir gayenin yani Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılmasının, öğretilmesinin ve okutulmasının tamamen elbirliğiyle, tam bir samimiyetle ve faaliyetle çalışacak şubelerin varlığına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Bundan dolayı da Müftü Efendi'nin kendisinin ya da onun uygun göreceği bir kişinin başkanlığında olmak üzere mahfilin nizamnamesine uygun olarak bir heyetin seçilmesi talep edilmiştir. Mahfilin önemli gayesini gerçekleştirecek olan Ohri'deki bu şubenin kuruluşuyla ve idamesiyle, bütün Arnavutların

Osmanlı maarifinden feyizlenecekleri ve Hıristiyan Arnavut vatandaşların da Osmanlılıktan bir bakıma faydalanacakları devletin resmi diline yakınlık kazanacakları ileri sürülmüştür. Bunun için Ohri Müftülüğünden bu yolda sarf edilecek mesainin kendilerine bahşedilmesi, ihtiyaç olan yardımların toplanması, üye kaydına başlanması ve seçilecek şube yönetim kurulu üyelerinin mahfile bildirilmesi istenmiştir.

Maarif Mahfilinin yazısının son kısmında mahfilin amacına değinilmiş ve bu konudaki yegâne amacın Arnavutça tedrisat, Arnavutça eser yazmak ve yayın yapmak olduğu bildirilmiştir. Bundan dolayı da basılacak kitaplardan yeterli miktarda gönderileceği belirtilmiştir. Son olarak ise mahfilin kuruluş amaçlarının genele yayılması ve Arnavutçanın herkes tarafından okunabilmesi için gerekli olanlara dağıtılmak üzere *Fiyala Dreyt (Fjala Dreyt)/Doğrusöz* gazetesinin çok sayıda nüshasının bundan sonra düzenli olarak gönderileceği ifade edilmiştir.⁴⁸

İttihat-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin her geçen gün şube ağı genişlemiş ve buna paralel olarak da üye sayısı artmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ağına yakından bağlı olan mahfilin üyeleri ve çıkardığı gazetelerin aboneleri arasında özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinin sorumluları, memurlar, din görevlileri, köy muallimleri de dâhil olmak üzere öğretmenler ve tüccarlar yer almıştır.⁴⁹

3. İttihâd-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Açılışı Dolayısıyla Gönderilen Tebrik Telgrafları

Maarif Mahfilin açılışı vesilesiyle Başkan Hacı Ali Efendi tarafından beş vilayetin müftülerine ve belediye başkanlarına çekilen telgraflara ilk cevap bir gün sonrasında Selanik'ten gelmiştir. Belediye Başkanı İsmail Hakkı Bey imzasıyla gönderilen cevabi telgrafta, lisanın yaygınlaşması konusunda kabul edilen en doğru yolun, o ulvi ve kıymetli hasletleri herkesin beğeneceği şekilde iki kat daha üstün kıldığı ifade edilmiştir. İsmail Bey telgrafın devamında Selanik şehri adına mahfilin açılışını sevinçle karşıladıklarını ve açılış dolayısıyla kendilerini tebrik ettiklerini dile getirmiştir.⁵⁰ Diğer yandan İttihâd-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra basın aracılığıyla bir duyuru yayımlamıştır. Duyuru metninde bu mahfilin Arnavutçanın Arap harfleriyle yazımına ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmek amacıyla ve Arnavutların çoğunluğunun arzu ve rızasıyla kurulduğu anlatılmıştır. Ayrıca kulübe üye

⁴⁸ BOA, YB. 021. 42/90 [M. 14. 07. 1910].

⁴⁹ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 494.

⁵⁰ Selanik Belediye Reisi İsmail Hakkı, [Telgraf], Sabah, 23 Şubat 1325 [8 Mart 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Mahfil-i Maârif", Yeni Tasvir-i Efkar, 8 Mart 1910, 8.

kaydına başlanılmasına karar verildiği hatırlatılarak, bu konuda ilk hazırlıkların da yapıldığı duyurulmuştur. Metnin devamında maksadın ulvilîği ve kutsiyetinden dolayı böyle hayırlı bir işe sadece Arnavutların değil, Osmanlı camiasının birliğiyle öğrenen bütün Osmanlı vatandaşlarının katılımının beklenildiği ifade edilerek, bu konuda kulübün hiçbir şüphesinin olmadığı aktarılmıştır.

Üye kaydı için 18 Mart (1910) Cuma gününün belirlendiği hatırlatılan duyuruda, böyle ulvi bir işe yardımcı ve ortak olmak isteyen kişilerin saat yedi buçuktan itibaren belirtilen tarihte mahfile gelmeleri rica edilmiştir. Ayrıca mahfilin özel tüzüğü gereği katılım için ismini yazdıracak kişilerin ya kayıt esnasında ya da en geç birkaç gün içerisinde az çok bir meblağ ödemeleri ve gelecekte de aylık olarak belirli bir miktar parayı vermeyi taahhüt etmeleri istenmiştir. Gerek kayıt ücretinin gerekse aylık taahhütlerin yüksek olması gibi bir şartın olmadığı hatırlatılarak, Osmanlı samimiyetinin gereği olarak ve kesenin elverdiği ölçüde en küçük miktarın dahi teşekkür edilerek kabul ve kaydedileceği bildirilmiştir. Defterlerin bütün üyeler tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebileceği duyurulan metinde, İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin kuruluş ve açılışından dolayı kendilerine İşkodra, Tiran, Görice ve Ohri müftü ve belediye başkanları ile ahalinin imzalarını taşıyan tebrik telgraflarının gönderildiği aktarılmıştır.⁵¹ Bu telgraflarda genel olarak kulübün açılışı tebrik edilirken, sonraki süreçte kulüp çalışmalarının başarılı bir şekilde devam etmesi temennisi dile getirilmiştir.⁵²

Telgraf metinlerinin ayrıntısına bakıldığında ise çok farklı ifadelere yer verildiği görülmektedir. Nitekim İşkodra'dan 13 Mart 1910 tarihinde gönderilen ve Belediye Başkanı Muharrem Bey ile İşkodra Müftüsü Ethem Vehbi Bey'in imzalarını taşıyan telgrafta, mahfilden gönderilen telgrafın sevinçle karşılandığı dile getirilerek, mahfilin milli şan ve şereflerinin yükselmesine yönelik üstün çalışmalarının tebrik edildiği bildirilmiştir. Başarı dileklerinin iletildiği telgraf, "var olunuz muazzez kardeşlerimiz" duasıyla sona ermiştir. 14 Mart 1910 tarihinde Görice'den gönderilen telgrafta ise Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılması ve yaygınlaştırılması için kurulan mahfilin resmi açılışı ve Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'nin başkanlığa seçilmesi tebrik edilmiş ve başarı temennileri dile getirilmiştir. Aynı tarihte Tiran'dan gönderilen telgrafta ise Tiran

⁵¹ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 3 Mart 1326 [16 Mart 1910], 4. Üye kaydıyla ilgili olarak yapılan duyuru metni için ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.

⁵² "Osmanlı Arnavud Maârif Kulübü", Sabah, 5 Mart 1326 [18 Mart 1910], 3.

Müftüsü Musa Efendi'nin yanı sıra Belediye Başkanı Mehmet Ali Bey ve ulemadan Salih Beylerin isimlerine yer verilmiştir. Telgrafta Arnavutçanın Osmanlı harfleriyle yazılması ve yaygınlaştırılması için kurulan mahfile, inanç sahibi kişilere yakışan dini niyetlerinden ve arzularından dolayı Tiran'dan yüzde doksan dokuz oranında katılım olduğu bildirilmiştir. Ayrıca hayırlı işlerinde başarılarına nail olmaları için kendilerine dualar edildiği de aktarılmıştır.

Ohri'den bütün ahali adına Belediye Başkanı'nca kaleme alınan telgrafta ise anadillerinin Osmanlı harfleriyle öğretilmesi, okutulması ve yazımının yaygınlaştırılması gibi önemli görev üstlenen mahfilin Aksaray'daki resmi açılışının sekiz bin Osmanlı Arnavutu'nun katılımıyla gerçekleştirildiğinin Manastır Belediye ve Miting Reisi Bahattin Bey'den öğrenildiği aktarılmıştır. Telgrafta ayrıca yirmi kişi haricinde bütün kasaba ve köylerdeki Müslüman ahalinin takdirini kazanan bu girişim için dua edildiği ve umum adına kendilerinin tebrik edildiği dile getirilmiştir.⁵³ Bu telgrafta açılışa katılanların sayısının sekiz bin olarak verilmesi ise dikkat çekicidir. Bu konuyla ilgili olarak Vulçitrin kasabasından Elbasan mebusu Hacı Ali Efendi'ye gönderilen ve içlerinde Belediye Başkanı Mehmet Ragıp Bey ve kasabanın ileri gelenlerinin isimlerinin de yer aldığı telgrafta ise kavmiyetlerinin muhafazasına, maarifin ilerlemesine ve İslâmiyet'in birliğine hizmet edecek olan mekânın açılışının gazetelerden öğrenildiği ifade edilmiştir. Bununla ilgili çalışmaların teşekküre değer olması temennisinin dile getirildiği telgraf, kasaba halkı adına duyulan memnuniyetin ve tebriklerin arzıyla son bulmuştur.⁵⁴

4. İpek Mebusu Mahmut Bedri Bey'in İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinde Alfabe Konusundaki Konuşması

İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili çalışmalarına devam ederken yönetim kurulunda bir değişiklik yaşanmıştır. Şöyle ki yönetim kurulu üyelerinden İpekli Müfettiş Ömer Bey, atandığı memuriyet görevi gereği yönetim kurulundaki görevinden istifa etmiş ve yerine Kalkandelenli Fettah Efendi atanmıştır.⁵⁵ Ayrıca bu süreçte kulübün olağanüstü heyet üyelikleri için de seçimler yapılmıştır. Yapılan oylama sonucu seçilen isimler incelendiğinde bunların Ergiri, Yanya, İpek, Kalkandelen, Yakova, Manastır,

⁵³ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.

⁵⁴ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline", Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Mart 1910, 7.

⁵⁵ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur", Tanin, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur", Sabah, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur", Yeni İkdâm, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 6.

İşkodra, Üsküp, Priştine, Debre, Taşlıca ve Prizren gibi Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden oldukları görülmüştür.⁵⁶

Mahfilin ağır toplarından İpek mebusu Bedri Bey de mahfilde gerçekleştirilen toplantıda yeni seçilen bu üyelere hitaben uzun bir konuşma yapmıştır. Bedri Bey konuşmasında ilk olarak Şemsettin Sami Bey'e övgülerde bulunmuş ve Sami Bey'in *Kamûs-ul-a'lâm* adlı eserinin 1. Cildindeki "Arnavud" kelimesiyle, "Arnavudluk" kelimelerinin yüksek sesle okunmasını ve dikkatlice dinlenmesini istemiştir. Daha sonra harfler meselesine değinmiş ve Latin harflerinin Avrupa'nın çoğu milletlerince kullanılmakta olduğunu ve sonradan da Arnavutlara taklit ve kabul ettirilmek istendiğini dile getirmiştir. Latin harfleri şekillerinin ve usulünün dünyanın hangi lisanı için olursa olsun usulen yazmaya elverişli ve öğrenmeye de uygun olduğunu ifade eden Bedri Bey, bu harfleri kabul etmiş milletlerin pek çoğunun gerek lisanlarının ve geleneklerinin gerekse yazılı edebiyatlarının özelliklerine göre bu harflere ilaveler yaptıklarını hatırlatmıştır. Fakat bu durumda bazı milletlerin harfleri ve yöntemlerinden dolayı, Türkçe yazmaya ve okumaya yeni başlayanların maruz kaldıkları zorlukların çok daha ağırlıyla karşılaştıklarını dile getirmiş ve buna delil olarak da Fransızcanın yazı ve imlâ usullerini göstermiştir.

Bedri Bey konuşmasında "hareke" konusuna da değinerek, Arap harfleriyle yazmada hareke konusunun Arapça usulünde bulunmasının çok büyük zorluk olduğunu savunmuş ve Arnavutça hatta Türkçe için Arap harflerini yine Arapça usul üzere harekesiz yazmaya gerek olup olmadığını sormuştur. Devamında ise kendilerinin ve bütün Türkçe konuşanların böyle bir gerekliliğin olmadığı kanaatinde olduklarını aktarmıştır. Nitekim Türkçe dilbilgisinde ve yazı tarzında harekeye karşılık (Elif), (He), (Ye), (Vav) harflerinin çokça kullanılmaya başlandığını dile getiren Bedri Bey, yavaş yavaş bütün Türkçe kelimelerin iki türlü okunmasına imkân kalmayacak şekilde hareke harfleriyle yazılacakları görüşünü ileri sürmüştür. Bu konuda Türkçe yazının gösterdiği en büyük zorluğun (vav) harfiyle yazılan (o,ö,u,ü) harflerinde yaşandığını, ama bu güçlüğü karşı koymanın imkânsız olmadığını vaktiyle Cevdet Paşa ve Ebuzziya Tevfik Bey'in gösterdiklerini ifade etmiştir.

⁵⁶ Tanin, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 4. İkdâm'a göre bu heyet, Arnavutçanın Arap harfleriyle eğitim ve öğretimini sağlamak için belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Arnavud Kulübünde Bir İctima", Yeni İkdâm, 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910], 1-2. Mahfilin olağanüstü heyet üyeliklerine seçilen isimler için ayrıca bkz. "Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, [10 Nisan 1910], 6-7. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

Bedri Bey konuşmasının devamında Arnavutçanın “ı” sesi veren harekesinin durumuna da değinmiş ve bunun imkânsız bir mesele teşkil etmediğini belirterek, Arnavutçadaki mevcut bir iki sessiz harfin Arapça harfleri biçiminde bir iki nokta yardımıyla anlatılmasıyla bunun mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Kısacası harflerin biçimlerinde ve işin içinde belli başlı hiçbir güçlüğü olmadığını savunmuştur. Arapçada kendisinden sonra gelen harflerle bitişen ve (dal, zel, rı, ze, vav) gibi kendisinden sonra gelen harflerle birleşmeyen harfler meselesine de değinen Bedri Bey, herhangi bir dile ait kelimelerin ayrı yazılan Arap harfleri kullanılarak da yazımının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Arap harflerinin şekil ve resmindeki güzelliğin güzel sanatlara adeta bir şube ilâve ettiğini belirterek, Latin harflerini kullanan milletlerin hiçbir ferdinin kendi dillerinde Arap harflerindeki o temaşanın zevk ve tesirine nail olamadıklarını dile getirmiştir. Bedri Bey ayrıca harflerin önündeki ve sonrasındaki harflerle bitişmesinden ve ayrı kullanımından kaynaklanan harf çoğalmasının yeni başlayanlar için öğrenim zorluğuna sebep olacağı düşüncesinin de bir kuruntudan ibaret olduğunu savunmuş ve Latin harflerinin el yazılarında da bütün harflerin gayet kötü bir şekilde birleştirildiklerini ileri sürmüştür. Bu yönüyle Arap harflerinin öğrenimi esnasında çocuğun harcayacağı üç beş tabaka karalama kâğıdı ile üç beş güne ya da en fazla üç beş haftaya acınmaması gerektiğini vurgulayarak, bu sayede çocukların ömürlerinin sonuna kadar kullanacakları en basit yazılarında dahi kalem hareketleriyle zamandan tasarruf edeceklerini ifade etmiştir.

Konuşmasında mevcut ilimlerin hızlı bir şekilde öğrenilmesinde Latin ya da Arap harflerinin etkisinin kesinlikle tartışılmayacağını belirten Bedri Bey, Arnavutçada maarifle ilgili belgelerin bundan sonra vücuda getirileceğini bildirmiştir. Arnavutçanın üstün batı milletlerinin hiç birinin eğitim diliyle buldukları döneme kadar ilişkisinin olmadığını, aksine Arnavutçanın mevcut maarifle bir irtibatı var ise bunun doğu dilleri yoluyla ve fazilet sahibi kişilerin kılavuzluğuyla hâsıl olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı da binanın bu temel üzerine inşa edilmesi durumunda olgunlaşmanın çok daha çabuk olabileceğini savunmuştur. Bedri Bey ayrıca Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'ne Köprülüler gibi zafer ve siyaset erenleriyle, Koniçalılar ve Fraşeriler gibi büyük ilim ve marifet adamları yetiştirdiklerini de hatırlatmıştır.

Konuşmasında Osmanlı vatanının evlatlarının gayretleriyle Meşrutiyet nimetine kavuştuğuna dikkat çeken Bedri Bey, bütün bireylerin yakın zamanda ilerleme ve marifete sahip olacaklarını öngörmüştür. Ayrıca duyguları bir olan iki kardeşin karşılıklı görüşmelerle öğrenmelerinin ve ilerlemelerinin daha tabii ve daha gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Arnavutçanın Arap harfleriyle birliği bâki kaldıkça isteyenlerin Avrupa dillerine de bağlanarak Arnavut maarifini hem doğudan hem de batıdan, fakat Köprülüler ve Kemallerin sistemine uygun olarak faydalandırmalarının ve istifade ettirmelerinin daha hayırlı ve daha yararlı olacağını dile getirmiştir. Bedri Bey konuşmasında Sami Bey'e de atıfta bulunarak, Arnavutça için Latin harflerinin kullanımı konusunda gayret gösteren ve irfan sahibi olan Fraşerli Şemsettin Sami Bey'in saflık ve temizliğini tenzih ederek kendisini en samimi duygularla yâd ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu konudaki inancında tek hatasını göyerek hakkında hiçbir görüş sunmaya cesaret edemeyeceklerini ve kimseye de izin vermeyeceklerini belirtmiştir.

Bedri Bey Arnavutlara milli eğitimin gerekli olduğunu vurgulayarak, dilin canlandırılmasının ve tamamlanmasının lüzumunu dile getirmiştir. Konuşmasının devamında ayrıca o gün Arnavut milli harfleri diye tanıtılmak istenilen harflerin ne maddi ne de manevi hiçbir ilmi menfaat temin edemeyeceğine ve bütüne yakın bir çoğunluğun kaynaşmazlığına karşı da bundan sonra etkili olamayacağına değinmiştir. Bunun yanında Arap harflerinin kabulünün ise Arnavut milli eğitiminin ortaya çıkmasında ve yükselmesinde en azından aynı derecede hizmetkâr olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı da bunların aleyhinde en küçük bir duygu beslemek yerine bilakis bunların lehine bin canlarını fedadan çekinmeyeceklerini, çocuklarının ve gelecekteki nesillerinin de çekinmemelerini isteyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca devletin ve hükümetin resmi dilinin yazıldığı Arap harflerinin kabulü ve tercihiyle yaklaşık olarak beşte dördü Müslüman olan Arnavutların, Kur'an-ı Kerim ile İslâm'ın kutsal kitaplarını ve şarkın eserlerini okuma ve incelemelerinin kolaylaşacağını savunmuştur. Bedri Bey, Arap harflerinin kabul edilmesini zaten mevcut olan ve bundan sonra da tesisine değil bilakis yükseltilmesine çalışılması gereken Arnavutluk Osmanlı birliğinin ihtiyacına bir hizmet olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca bunu Arnavut evlâdına, çocukluklarının daha ilk evresinde hükümetin resmi dilinin anahtarını vermek olarak değerlendirmiştir. Kısacası batının beğenmesini ve yardımından istifade etmeyi aramaktansa şarkın iyiliği ile samimiyetine ve çok temiz desteğine nail olmayı Osmanlılığın gereği olarak görmüştür.

Bedri Bey'in konuşmasında Arap harfleri yüzünden Hıristiyan Arnavut vatandaşların eleştirilmesi ve onların sevgilerinin kaybedilmesi konularına da değindiği görülmektedir. Kendisi bu konuda nasıl ki diğer dinler hakkında sırf Türkçe yazılmış ya da diğer dinlere mensup kişilerce yazdırılmış kitapların hatta mukaddes kitapların tercümeleleri mevcut ise aynı harflerle aynı kitapları Arnavutça olarak vücuda getirmenin de mümkün olduğunu savunmuştur. Meselenin mezhep yönünün bu şekilde halledilmesi sonrasında

ise devlet makamlarında hak ve liyakat elde edebilmek ve hükümet işlerine de vâkif olabilmek için er ya da geç Türkçenin yazıldığı harflerin öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı da kavimdaşlarının büyük çoğunluğunun kabul etmesi halinde bunu Hıristiyan Arnavutların kabul etmemesinin ne gerekçeleri olabileceğini sormuştur. Hıristiyan Arnavutların Osmanlılığa olan haysiyetlerinin kesinlikle şüphe götürmez olduğuna dikkat çeken Bedri Bey, kendi feyz ve marifetlerinden Arnavutluk kadar bütün Osmanlılığın da istifadesini görmek ve topluma fayda sağlamak arzu ve emelinin kendilerinde olduğu kadar Hıristiyan Arnavut vatandaşlarında da olduğunu dile getirmiştir.

İpek mebusu Bedri Bey konuşmasında Osmanlının tam dört yüz elli seneden beri Arnavutların milliyetini hatta memleket sınırlarını koruduğunu, Osmanlı saltanatının yüce katı olan Sadrazamlığı çeşitli dönemlerde olmak üzere toplamda yüz elli sene müddetle Arnavutlara emanet ettiğini aktarmıştır. Bundan sonra da mâbet ayırt etmeksizin bütün Arnavutlardan ve Osmanlı unsurlarından vefa ve sadâkat beklemekte olduğunu hatırlatmıştır. Tarihte kavmiyeti kendilerince ne kadar bilinse dahi kendi döneminde şüpheli bulunmuş olan bir Büyük İskender ve onun şüpheli şöhretiyle övünmektense Mehmetler, Selimler, Süleymanlar, Muratlar, Mahmutlar gibi insanlığın büyüklerinden ve hayırlı haleflerinden olan Padişah Sultan Mehmet Reşat Han'ın iftihar edilecek üstün ortaklığından ayrılmamayı daha şerefli bulduklarını bildirmiştir. Ayrıca Hıristiyan Arnavut vatandaşların hamiyet, itaat, insaf ve inancından bu noktada barış ve birlik için tereddüt etmek istemediklerini belirtmiştir. Bedri Bey konuşmasının devamında Latin harflerine milli harfler nazarıyla bakmak isteyenleri bir yönüyle hatalı gördüklerini ifade ederek, eskiden bu mahfilin açılışında okunan açış konuşmasında da beyan edildiği gibi istibdat döneminde bu yönde başka imkân olmadığını hatırlatmıştır. Bundan dolayı da Latin harfleri vasıtasıyla uyandırılmak istenilen Arnavut milli hissiyatı yolunda övünülecek biçimde fedakârca çalışmalar yapan bazı Arnavut kardeşlerinin, uzun yıllardan beri farklı ve işin geleceğini de içine alacak şekilde iyice düşünmeye gerek görmediklerini aktarmıştır. Bu kişilerin sanki Latin harflerinde karar kılınmış gibi onları kabullenmiş ve o yolda fikri alışkanlıklarla yazma melekesi kazanmış olduklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca bu kişilerin mevcut nesiller ve gelecek kuşaklar için harf şekillerinin Osmanlılık adına hiçbir olumlu etkisinin olmayacağını savunduklarını hatırlatarak, o kadar senelik çalışmalarından geri dönmelerinin ya da başka bir yolda istikamet çizmelerinin onlara elbette zor geleceğini ifade etmiştir. Buna rağmen onların saf vatansever hislerine başvurarak onları tatlılıkla ve haysiyetle kendileriyle işbirliğine davet ettiklerini bildirmiş, bu daveti kabul etmemeleri

halinde ise üzüleceklerini ve bu konuda onlardan ayrılacaklarını hatırlatmıştır. Arnavutlar arasındaki uyuşmazlığın yazı şeklinden ibaret olduğuna dikkat çeken Bedri Bey, Arnavutlara o an hiç olmazsa maârif-i ibtidâiye ve maliyeyi sadece Arnavutça olarak öğretmek için her Arnavut kalbinin güzel çalışmalar yapmak arzusunda bulunduğu kimsenin şüphesi olmamasını istemiştir. Ayrıca saf ve temiz isteklerinden herkesin emin olmalarını istemiş ve özellikle bu şekil uyuşmazlığının kesinlikle nifak ve maddi ayrılığa sebebiyet vermemesi ricasında bulunmuştur.

Bedri Bey konuşmasının devamında bu mahfilin Osmanlı'ya hizmet arzusuyla, Arnavutçanın Arap harfleriyle yazımına ve yaygınlaştırılmasına çalışmak üzere kurulduğunu ve yapılan genel oylamayla da on beş kişilik yönetim kurulunun belirlendiğini hatırlatmıştır. Çok basit olarak nitelediği cemiyet programına da değinen Bedri Bey, ilk etapta küçük bir öğretmen okulu ile bir ilkokulun kurulmasının ve bunun yanı sıra taşralara da önem verilerek bekledikleri ilk kitapların gönderilmesinin amaçlandığını bildirmiştir. Bedri Bey'e göre o gün için ellerinde basılmış bir alfabe ile küçük bir okuma kitabı mevcuttur. Bir ilmihal kitabı da basım aşamasındadır ve yakında basımı tamamlanacaktır. Gelecekte ise maarif mektepleri programlarına uygun olarak Arnavutça kitaplar hazırlanıp yazdırılacaktır. Bedri Bey konuşmasının sonunda olağanüstü heyetin seçilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve mahfilin ihtiyaçlarına değinmiştir. Dinleyicilerden böyle bir vatan işi için manevi yardımlarının yanında ilk kitapların satışından sınırlı da olsa bir fayda sağlanıncaya kadar olağan giderlerin karşılanması amacıyla maddi yardımlarda da bulunmalarını talep etmiştir.⁵⁷

Bu arada İttihâd-i Osmânî Arnavud Maarif Mahfili Yönetim Kurulu, haftalık toplantıların pazartesi ve perşembe günleri saat bir ilâ dört arasında olacak şekilde yapılmasını kararlaştırmıştır. Mahfilden bu konuyla ilgili olarak yapılan duyuruda kendilerine başvuracak kişilerin bu günlere dikkat etmesini istemiştir.⁵⁸ Çalışmalarını sürdüren mahfil, bu süreçte Cemiyetler Kanunu'na uyarak 14 Haziran 1910 tarihli yasal uygunluk belgesini İstanbul Vilayeti'nden almayı başarmıştır.⁵⁹ Yukarıdaki basın duyurusu mahfilin sadece alfabe konusunda değil, Arnavutçanın öğrenilmesi konusunda da

⁵⁷ "Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Nisan 1910, 6-7. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

⁵⁸ "Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabîye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden", Sabah, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 4.

⁵⁹ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 18 Haziran 1326 [1 Temmuz 1910], 4.

çalıştığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan Cemiyetler Kanunu'na muhalefetten birçok kulübün kapatıldığı bir dönemde, mahfilin bu belgeyi alması bir anlamda onun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunun göstergesi addedilebilir.

Çalışmalarına devam eden mahfil, zaman zaman basın aracılığıyla üyelerine çağrılar yapmış ve onları normal faaliyetleri dışında olağanüstü toplantılara da çağırmıştır. Nitekim yine böyle bir basın duyurusunda bazı önemli konuları görüşmek üzere 1 Ağustos (1910) pazartesi günü olağanüstü bir toplantının yapılması gerektiği ifade edilerek, yönetim kurulu üyelerinin belirlenen tarihte kulüpte hazır bulunmaları istenmiştir.⁶⁰ Basın aracılığıyla yapılan bu tarz duyuruların ilerleyen aylarda da tekrarladığı görülmektedir.⁶¹ Maarif Mahfilinin çalışmaları yalnızca bunlarla sınırlı kalmamıştır. Nitekim yayınladığı bir duyuruda, 5 Ağustos (1910) Cuma günü mahfilde Arnavutça olarak bir mevlid-i şerifin okunacağını haber vermiştir. İlan metninde başkentte bulunan vatandaşlar ile başka ülkelerde bulunan dindashların da bu davete katılmaları talep edilmiştir.⁶² Daveti yapılan bu mevlid-i şerif, duyurulan günde Kavalalı Hafız Talha Efendi tarafından okunmuştur.⁶³

5. İttihâd-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Basın Alanındaki Faaliyetleri

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte elde edilen ifade ve seyahat hürriyeti, imparatorluk sınırları dâhilindeki Arnavutlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmıştır. Bu kazanımlar sayesinde faaliyetlerin coğrafi menzili genişlemiş, basın organları artık tüm Osmanlı topraklarında basılıp dağıtılmaya başlanmıştır.⁶⁴ Nitekim Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde İstanbul'daki Arnavut aydınları da basın faaliyetlerine hız vermişler ve bu bağlamda ilk olarak *Besa* ve *Bashkim/Başkim* gazetelerini yayımlamaya başlamışlardır.⁶⁵ 1909 yılında ise bir dönem İşkodra ve Halep'te ikamet eden ve nihayetinde Osmanlı başkentine yerleşen Derviş

⁶⁰ "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 3; Toplantı çağrıları için ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4. "Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4.

⁶¹ "Arnavud Maârif Mahfilinden", Yeni İkdâm, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 5.

⁶² "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4. Ayrıca bkz. "İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4.

⁶³ "Mevlid-i Nebevi Kirâati", Tanin, 24 Temmuz 1326 [6 Ağustos 1910], 4.

⁶⁴ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 537.

⁶⁵ Çelik, a.g.e., s. 235.

Hima tarafından, 31 Aralık 1909'dan itibaren Avusturya-Macaristan'ın da verdiği destekle *Arnavud/Shqiptari* gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır.⁶⁶

Diğer yandan Arnavutça için Arap alfabesinin kullanılması yönünde katkı sağlamak amacıyla 1910 baharında İstanbul'da kurulan⁶⁷ ve İttihat ve Terakkinin etkisinde olan İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, basını bir propaganda aracı olarak kullanmayı bilmiş ve peşi sıra iki gazete yayımlamıştır. Arif Hikmet Bey tarafından Haziran 1910 ila Temmuz 1911 arasında en az kırk dokuz sayı basılan *Doğru Söz/Fjala Drejt* gazetesi ile Hacı Ali Bey tarafından yönetilen ve Aralık 1911 ila Nisan 1912 arasında on beş sayı olarak çıkarılan *Yürek/Zemër* gazetesi mahfilin iki önemli yayın organı olmuştur.⁶⁸ Bunlardan hem *Doğru Söz/Fjala Drejt*⁶⁹ hem de *Yürek/Zemër* gazeteleri bir sayfası Arap harfleriyle Arnavutça olarak diğer üç sayfası da Türkçe olarak yayımlanmıştır.⁷⁰ İlk sayısı 7 Temmuz 1910'da yayımlanan ve haftada bir defa basılan *Doğru Söz*, "İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfilinin Mürevvic-i Efkarî" olarak yayımlanmıştır. İttihâd-ı Osmanî Arnavud Maârif Mahfilinin fikirlerinin taraftarı ve yayın organı olan *Yürek* gazetesi ise 18 Aralık 1911'den itibaren yayın hayatına başlamıştır.⁷¹

Bu gazetelerden *Doğru Söz*'ün Maarif Mahfiline güçlü noktaları Güney Korçe [Görice], Orta Arnavutluk'ta Elbasan ve Kuzey'de Tiran ile İşkodra olan bir ağ kurma imkânı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu şehirleri Kosova vilayetinden Preşevo, Üsküp, Kumanova ve İştip; Manastır vilayetinden Ohri, İşkodra vilayetinden Draç ve Yanya vilayetinden de Avlonya izlemiştir. Ayrıca Kosova vilayetindeki Priştine, Mitroviçe, Gostivar ve Kalkandelen'den; Orta Arnavutluk'taki Debre ve Kavaje'den; Manastır vilayetindeki Kiçevo, Starove, Leskovik ve Florina'dan; Yanya vilayetindeki Berat, Filat ve Preveze'den *Doğru Söz*'e okuyucu mektupları gönderilmiştir. Tüm bunlar mahfilin gazete aracılığıyla nasıl geniş bir ağ kurduğunu göstermektedir.

Doğru Söz gazetesinin Korçe [Görice]'deki abone sayısı yüz on beşe kadar çıkmıştır. Bu aboneler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleri,

⁶⁶ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 538.

⁶⁷ Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton University Press, New Jersey 1967, s. 388.

⁶⁸ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

⁶⁹ "Bir Hakikate Dâir", Tanin, 24 Teşrin-i sâni 1326 [7 Aralık 1910], 4.

⁷⁰ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

⁷¹ Said Olgun, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler", Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 165, 169.

mutasarıf, nahiye müdürü, memurlar ve öğretmenler yer almıştır. Komşu Kolonja kazasının aboneleri ise İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanı sıra köy muallimleri, Maarif Mahfili Kolonja Şubesi kâtibi ile bir tüccar olmuştur. Aynı şekilde Kostoria [Kesriye] kazasında da kadı, memurlar, tüccarlar ve köy muallimleri gazetenin aboneleri arasında yer almışlardır. Diğer yandan *Yürek* gazetesinin yöneticisi Hacı Ali Bey'in doğum yeri olan Elbasan ile tüm Orta Arnavutluk ve İşkodra'da *Doğru Söz* pek çok kişiye ulaştırılırken, Makedonya'da da birçok köy öğretmeni gazetenin okuyucuları olmuşlardır. Gazetenin Arnavutluk ve Makedonya'da birçok şehir ve kazada yani çok geniş bir sahada okunuyor olması bu bölgelerde Arif Hikmet Bey'in ve Maarif Mahfilinin yürüttüğü propaganda faaliyetlerine karşı duyarlı olan bireylerin ve toplulukların olduğunu göstermektedir.⁷²

6. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilin eğitim alanındaki faaliyetlerini İpek mebusu Bedri Bey'in mahfilde yaptığı konuşmasının satır aralarından okumak mümkündür. Hatırlanacağı üzere Bedri Bey konuşmasında, çok basit olarak nitelediği cemiyet programına değinmiş ve ilk etapta küçük bir öğretmen okulu ile bir ilkokulun kurulmasının ve bunun yanı sıra taşralara da önem verilerek bekledikleri ilk kitapların gönderilmesinin amaçlandığını bildirmişti. Ayrıca o gün için ellerinde basılmış bir alfabe ile küçük bir okuma kitabının bulunduğunu, bir ilmihal kitabının da basım aşamasında olduğunu ve yakında basımının tamamlanacağını ifade etmişti. Gelecekte de maarif mektepleri programlarına uygun olarak Arnavutça kitaplar hazırlanıp yazdırılacağını aktarmıştı.⁷³ Bedri Bey'in konuşmasından mahfilin eğitim faaliyetleri kapsamında alfabe ve okuma kitabı bastığı ve ilmihalin de basılacağı anlaşılmaktadır. Arnavutça kitapların ise hazırlık aşamasında olduğu sonucuna varılmaktadır. Fakat geçen süreçte bu konuda olumlu gelişmeler yaşanmış ve birçok basılı eğitim materyali hazırlanmıştır. Nitekim mahfilin bu konudaki çalışmalarına bakıldığında zamanla hem ders hem de Arnavutça alfabe kitaplarının basılarak dağıtımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Maarif Nezaretince beğenilen ve uygun görülen Arnavutça alfabe kitabından 20.000 nüsha basılarak satışa sunulmuştur.⁷⁴ Bu konuda basında yer alan haberlerde ise alfabe, okuma kitabı, ilmihal ve Sarf-ı Arnavudî [Arnavutça Dilbilgisi] nüshalarının

⁷² Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493-494.

⁷³ "Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Nisan 1910, 6-7. Ayrıca bkz. "Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

⁷⁴ Olgun, a.g.e., s. 209.

mahfilde mevcut olduğu ve başvurulması halinde bunların ücretsiz olarak fakir çocuklara verileceği duyurulmuştur.⁷⁵

Diğer yandan cemiyet programında yer verilen “küçük bir öğretmen okulu” projesinin zamanla hayata geçirildiği düşünülebilir. Çünkü Nathalie Clayer’e göre mahfil tarafından 1910 yılı Kasım’ında Arnavutçayı Arap harfleriyle öğretecek eğitimcileri yetiştirmek üzere bir “Darümuallimin” açılmıştır. Kabul koşulları sadece Türkçe okuma-yazma bilmek olarak belirlenen okulun eğitim süresi üç ayla sınırlandırılmış ve bu süre zarfında öğrencilere burs verilmiştir. Üç ayın sonunda mezun olanlar 600 kuruş maaşla Arnavutça eğitimcileri olarak Arnavutluk’a gönderilmişlerdir. Nitekim ilk kayıttan birkaç ay sonra ilk yirmi bir kişi diplomalarını alarak darümualliminden mezun olmuştur.⁷⁶ Tüm bunlar İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilin gerek eğitim materyallerinin hazırlanması, basılması ve dağıtılması gerekse öğretmenlerin yetiştirilmesi konularında kuruluş amacına uygun olarak gayretli ve özverili çalışmalar yürüttüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Arnavutluk’un çeşitli şehirlerinde birçok Arnavut okullarının açıldığı görülmektedir. Fakat açılan bu okullarda eğitimin hangi alfabe ile yapılacağı konusu, o döneme kadar üç farklı alfabe kullanmakta olan Arnavutlar arasında yeni bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Bu süreçte taraflar düşünce ve görüşlerini kamuoyu ile paylaşabilmek ve onların desteğini alabilmek için çeşitli kulüp ve cemiyetler kurmuşlar, gazete ve dergiler yayımlamışlardır. Ayrıca yaşanan tartışmalara bir çözüm bulabilmek ve Arnavutça için standart bir alfabe konusunda uzlaşmaya varabilmek adına çeşitli kongreler düzenlemişlerdir. Bunlardan ilki Kasım 1908’de Manastır’da düzenlenmiş, bunu 1909’da Debre ve Elbasan Kongreleri ile 1910’daki Manastır Kongresi izlemiştir. Fakat 1908 Manastır Kongresi Arnavut aydınlar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında bir güven sorununa yol açmıştır. Çünkü Cemiyet, Latin alfabesinin Arnavutlar arasında ortak bir ulus bilincine sebep olmasından ve nihayetinde Arnavutların imparatorluktan ayrılmasından endişelenmiştir. Bunun önüne geçebilmek için de Müslüman Arnavutları kazanma yoluna gitmiş ve bu konuda

⁷⁵ “Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabiye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden”, Sabah, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 4. Yeni İkdâm, Arapça harfleriyle basılan alfabe kitapçıklarının sayısını 33950 olarak vermiştir. Oysa bu sayı Sabah’ta 3395 olarak verilmiştir. Bu çelişkinin gazete metinlerinden kaynaklanan bir basım hatası olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Arnavud Maârif Mahfili”, Yeni İkdâm, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 5.

⁷⁶ Clayer, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, s. 493.

muhafazakâr Müslüman kesimlerin Latin alfabesine yönelik tepkisinden faydalanmak istemiştir.

Nitekim Manastır Kongresi (1908) sonrası bir kısım Müslüman Arnavut aydını kongrede Latin harflerinin kabul edilmesi yönünde alınan karara duyarsız kalmayarak tepki göstermiş ve bunu örgütlü bir biçimde ortaya koyabilmek için İstanbul'da "Arnavud Lisânının Osmanlı Hurûfuyla Tahrîr ve Talîm Cemiyeti"ni, Manastır'da da "Huruf-u Arabiye" Cemiyetini kurmuştur. Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasının gerekliliğine inanan İstanbul'daki birçok Arnavut ulema, mebus ve ileri gelenleri de 1910 baharında Payitaht'ta "İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili"ni açmıştır. Açılış Selanik, Manastır, Yanya, Kosova ve İşkodra vilayetlerine çekilen telgraflarla duyurulmuştur. Maarif Mahfilinin amacı Arnavutça tedrisat, Arnavutça eser yazmak ve yayın yapmak olarak belirlenmiştir. Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasına, öğretilmesine, okutulmasına ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmek amaçlanmıştır. Arnavutluk'ta Arap harfleri kullanılarak maarifin yaygınlaştırılması arzulanmıştır. Mahfil bütün Arnavutlar için bir uzlaş, Arnavutluk için de birçok eserin vücuda getirileceği bir irfan merkezi olarak nitelendirilmiştir. Arnavutlar arasındaki alfabe tartışmalarında Arnavutların Arap harflerini tercih etmelerinin gerekçeleri, toplumsal ve dini temellere dayandırılarak savunulmuştur.

İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfili her ne kadar İstanbul merkezli kurulsun da teşkilatlanma çalışmalarına hız vermiş ve Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Görice, Draç, Gostivar, Elbasan, vb. yerlerde şubeler açarak ağın genişletmiştir. Bu şubelerde öğretmenler, din görevlileri ve tüccarlar görev yapmışlardır. Mahfilin üyeleri ve çıkardığı gazetelerin aboneleri arasında özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinin sorumluları, mutasarrıf, kadı, nahiye memuru, müderris, kâtip, köy muallimleri de dâhil olmak üzere öğretmen ve tüccarlar yer almışlardır. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfili, kuruluş amacı doğrultusunda eğitim faaliyetlerinde de bulunmuştur. Nitekim bu kapsamda Arnavutçayı Arap harfleriyle öğretecek eğitimcileri yetiştirmek üzere bir "Darülmualimin" açmıştır. Buradan mezun olan eğitimcileri maaş karşılığında Arnavutçayı Arap harfleri ile öğretmek üzere Arnavutluk'a göndermiştir. Ayrıca Arnavutça alfabe, okuma ve ders kitapları, ilmihal ve Arnavutça Dilbilgisi kitaplarının basımı ve dağıtımını gerçekleştirmiştir. Mahfil basın faaliyetlerinde de bulunmuş ve bu bağlamda *Doğrusöz* ve *Yürek* gazetelerini yayımlanmıştır. Böylece mahfilin görüş ve düşünceleri basın yoluyla en ücra köşelere aktarılmaya çalışılmıştır. İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin tüm bu gayretli çalışmaları Arnavutların imparatorluktan kopuşunu belki geciktirmiş ama engelleyememiştir. Nitekim

Mahfilin kuruluşundan yalnızca iki yıl sonra, 1912'de patlak veren Balkan Savaşları, yaklaşık beş asırdır Türkler ve Arnavutların ortak kader paylaşımında buldukları ve birliktelikleri yaşadıkları Arnavutluk'u imparatorluktan koparmıştır.

Kaynakça

A-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Mektubî Kalemî (BOA. MF. MKT) 1141/33.

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (BOA. DH. MUİ) 102-2/3.

Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021). 42/90.

B. Gazeteler

"Arnavud Arabî Hurûfat Cemiyeti", Tanin, 15 Şubat 1325 [28 Şubat 1910], 3.

"Arnavud Arabî Hurûfat Cemiyeti", Yeni Tasvir-i Efkâr, 29 Şubat 1910, 4.

"Arnavud Hurûfu ve Hurûf-u Arabîyye İsti'mâli Mahfili", Sabah, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3.

"Arnavud Kongresi", Tanin, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3.

"Arnavud Kulübünde Bir İctima", Yeni İkdâm, 27 Mart 1326 [9 Nisan 1910], 1-2.

"Arnavud Maârif Mahfili", İkdâm, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfili", İkdâm, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 5.

"Arnavud Maârif Mahfili", Sabah, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Tanin, 21 Şubat 1325 [6 Mart 1910], 2.

"Arnavud Maârif Mahfili", Tanin, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1910, 2.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni Tasvir-i Efkâr, 4 Mart 1910, 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 3.

"Arnavud Maârif Mahfili", Yeni İkdâm, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 5.

"Arnavud Maârif Mahfili Heyeti", Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Mart 1910, 4.

"Arnavud Mahfilinde", Yeni Tasvir-i Efkâr, 10 Nisan 1910, 6-7.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Tanin, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Sabah, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 4.

"Arnavud Maârif Mahfilinden", Yeni İkdâm, 13 Teşrin-i sâni 1326 [26 Kasım 1910], 5.

"Arnavud Mahfil-i Maârif ve Nutk-ı İftitâhî", Yeni Tasvir-i Efkâr, 5 Mart 1910, 5-6.

"Arnavudca Lisâni Hurûfuna Dâir", Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Şubat 1910, 7.

"Arnavudcanın Hurûfât-ı Arabîye ile Tamîmine Hâdim İttihâd-i Osmânî Maârif Mahfilinden", Sabah, 28 Mayıs 1326 [10 Haziran 1910], 4.

"Arnavudcanın Tarz-ı Tahriri", Yeni İkdâm, 12 Mart 1326 [25 Mart 1910], 4.

"Arnavudluk Ahvâli", Yeni Tasvir-i Efkâr, 28 Mart 1910, 7.

"Asâr-ı Müntezire", Sabah, 31 Kanun-ı sâni 1324 [13 Şubat 1909], 4.

- “Bir Hakikate Dâir”, Tanin, 24 Teşrin-i sâni 1326 [7 Aralık 1910], 4.
- “Bir Mülakat”, Tanin, 24 Temmuz 1325 [6 Ağustos 1909], s. 1.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili”, Sabah, 22 Şubat 1325 [7 Mart 1910], 3.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfili”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 7 Mart 1910, 3.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Tanin, 3 Mart 1326 [16 Mart 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Sabah, 18 Haziran 1326 [1 Temmuz 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Tanin, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Sabah, 16 Temmuz 1326 [29 Temmuz 1910], 3.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Tanin, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden”, Sabah, 21 Temmuz 1326 [3 Ağustos 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur”, Tanin, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur”, Sabah, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 4.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinden Vârid Olmuştur”, Yeni İkdâm, 21 Mart 1326 [3 Nisan 1910], 6.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 16 Mart 1910, 7.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfiline”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 18 Mart 1910, 7.
- “İttihâd-i Osmânî Arnavud Mahfil-i Maârif”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 8 Mart 1910, 8.
- “Manastır Kongresi”, Sabah, 24 Mart 1326 [6 Nisan 1910], 3.
- “Mevlid-i Nebevi Kirâati”, Tanin, 24 Temmuz 1326 [6 Ağustos 1910], 4.
- “Osmanlı Arnavud Maârif Kulübü”, Sabah, 5 Mart 1326 [18 Mart 1910], 3.
- “Osmanlı Arnavud Maârif Kulübünden”, Sabah, 16 Şubat 1325 [1 Mart 1910], 4.
- “Resm-i Küşad”, Tanin, 20 Şubat 1325 [5 Mart 1910], 3.
- Selanik Belediye Reisi İsmail Hakkı, [Telgraf], Sabah, 23 Şubat 1325 [8 Mart 1910], 4.
- Tanin, 28 Mart 1326 [10 Nisan 1910], 4.
- “Varaka”, Tanin, 17 Şubat 1325 [2 Mart 1910], 4.
- “Vilâyat – Arnavud Kongresi”, Yeni Tasvir-i Efkâr, 6 Nisan 1910, 6-7.

C. Araştırma-İnceleme Eserler

- ALPAN, Necip P., Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?, yay. y., Ankara 1979.
- ALPAN, Necip P., Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Ulucanlar Matbaası, Ankara 1982.
- AYNİ, Mehmet Ali, Ulusçuluk (Milliyetçilik), Peva Yayınları, İstanbul 1997.

- BARTL, Peter, Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878–1912), çev. Ali Taner, Bedir Yayınevi, İstanbul 1998.
- BELLO, Hasan, “Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- BOZBORA, Nuray, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, Balkanlar El Kitabı, Tarih, c. I. der. Osman Karatay–Bilgehan A. Gökdag, Karam & Vadi Yayınları, Çorum 2006, ss. 568-588.
- CLAYER, Nathalie, “Bektaşılık ve Arnavut Ulusçuluğu”, çev. Orhan Koloğlu, Toplumsal Tarih (1 Şubat 1994), ss. 58-61.
- CLAYER, Nathalie, Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu, çev. Ali Berktaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- ÇELİK, Bilgin, İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu, Büke Kitapları, İstanbul 2004.
- ERGÜN, Mustafa, İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914), Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- GAWRYCH, George, The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians 1874-1913, I.B. Tauris, London 2006.
- GURULKAN, Kemal, “Arnavut Ulusçuluğu Sürecinde Anadilde Eğitim Sorunu Osmanlı Devleti'nin Konuya Yaklaşımı”, Uluslararası İslam'ın Arnavutlar Arasında Altı Yüz Yılı Sempozyumu = Gjashtë shekuj të Islamit ndër shqiptarë / Six centuries of Islam among Albanians, 16-17 Eylül 2006. Priştine–Kosova [Tebliğ], ss. 1-17.
- ILIKAN, Faruk, “Debre Kongresi”, Simurg, sy. 1 (Ekim 1999), ss. 200-248.
- KABASHİ, Artemida, “İtalyan Arberişlerinde George Castriota Scanderbeg'in Hatıraları: Arnavutluk Ulusal Kimliğinin Oluşturulmasında Diasporanın Rolü Üzerine Bir Çalışma”. çev. Dilaver Yıldırım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Texas Tech Üniversitesi, 2005.
- KOCABAŞ, Süleyman, Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm, Vatan Yayınları, İstanbul 1986.
- KÜLÇE, Süleyman, Osmanlı Tarihinde Arnavutluk, Ticaret Basımevi, İzmir 1944.
- MEZANİ, Rezart, “İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- OLGUN, Said, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler”, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- SAYGILI, İlhan, “Balkanlardaki Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti'nin Dağılması Üzerindeki Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- SKENDI, Stavro, The Albanian National Awakening 1878-1912, Princeton University Press, New Jersey 1967.
- SÖNMEZ, Banu İşlet Sönmez, II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti, YKY, İstanbul 2007.
- URFA, Adem, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavut ve Arap Milliyetçilikleri (1908-1918)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

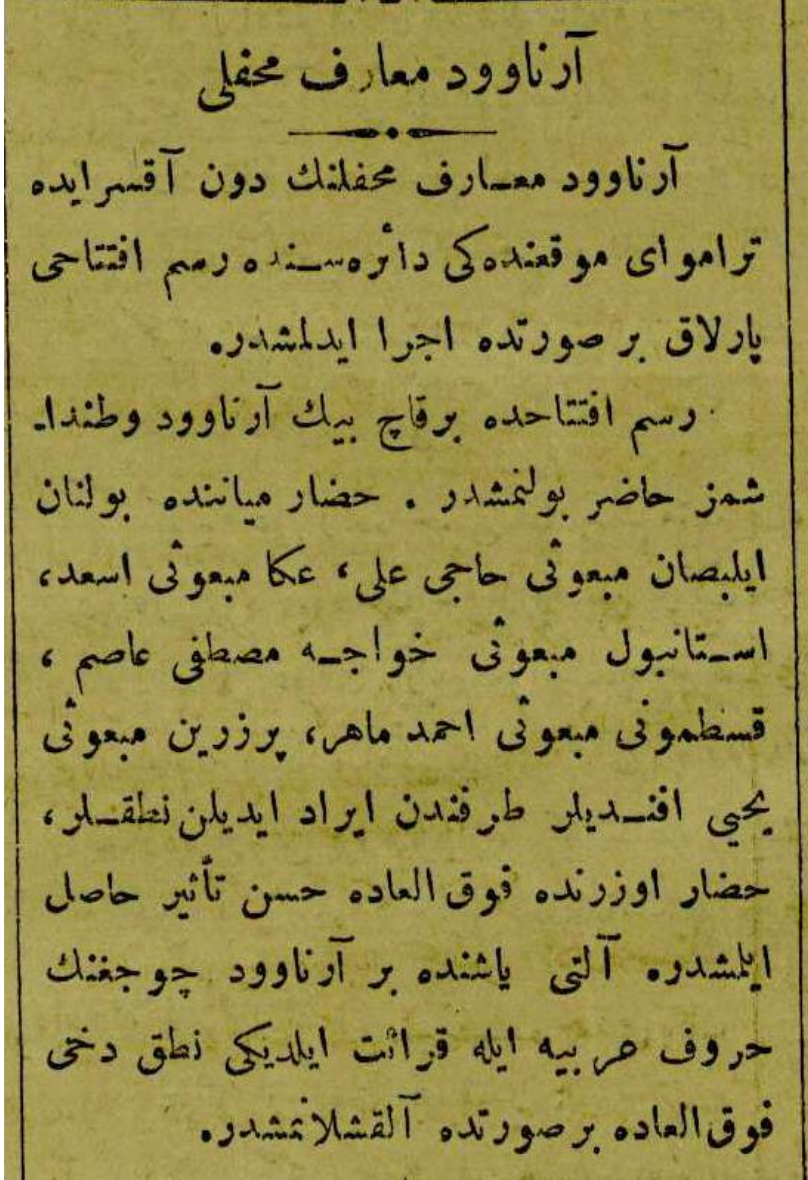
Yavaş, M. (2022). İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde İttihâd-i Osmânî Arnavud Maârif Mahfilinin Kuruluşu ve Faaliyetleri. ABAD, 5(10), 625-659.

VICKERS, Miranda, *The Albanians: A Modern History*, I. B. Tauris, London 2006.

YAKUT, Kemal, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tiran, Arnavutluk 4-7 Aralık 2003, IRCICA İstanbul, 2006, ss. 29-53.

Ekler

Ek 1: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Açılışıyla İlgili Gazete Haberi.

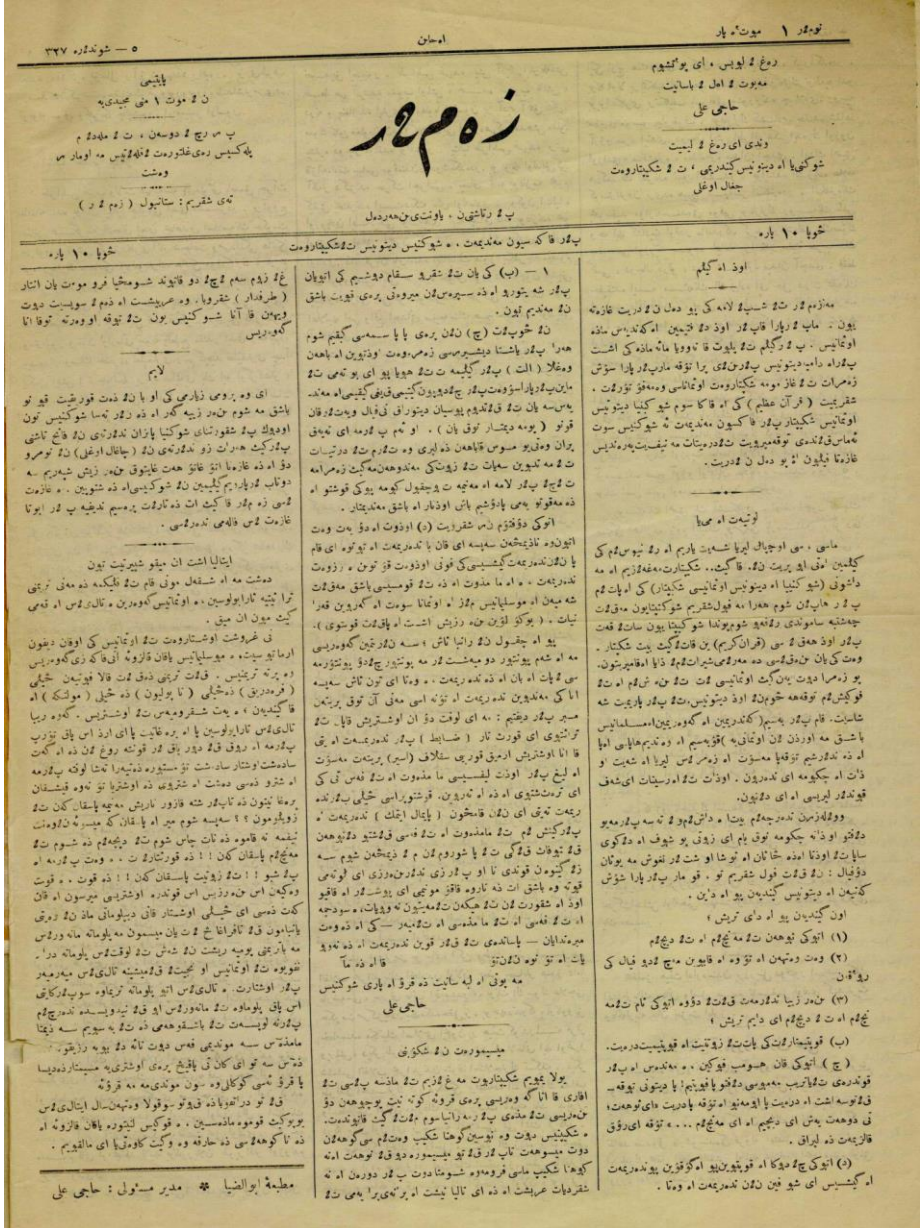

Ek 2: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Yayın Organlarından Yürek/Zemër Gazetesinin Türkçe Basılan Birinci Sayfası.

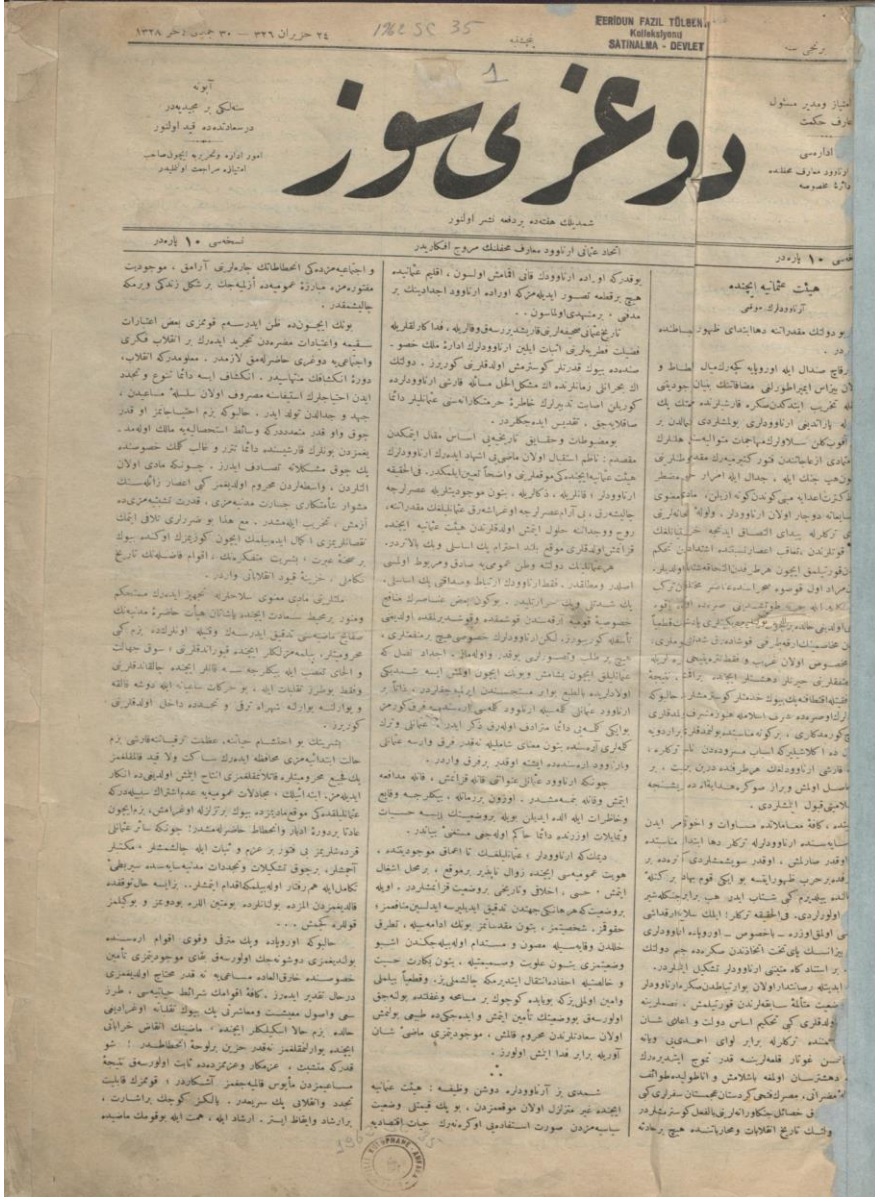

Ek 3: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Yayın Organlarından *Yürek/Zemër* Gazetesinin Arap Harfleri ile Arnavudça Basılan Sayfası.

Yürek (Zemër), 5 Kanun-ı evvel 1327 [18 Aralık 1911].

Ek 4: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Yayın Organlarından Doğru Söz/Fjala Drejt Gazetesinin Türkçe Basılan Birinci Sayfası.

Doğru Söz (Fjala Drejt), 24 Haziran 1326 [7 Temmuz 1910].

Ek 5: İttihad-i Osmanî Arnavud Maarif Mahfilinin Yayın Organlarından Doğru Söz/Fjala Drejt Gazetesinin Arap Harfleri ile Arnavutça Basılan Sayfası.

